

The Creation and Evolution of the Filmtheque Department at the Astan Quds Razavi Library (1969–2005)

Mostafa Farzaneh¹

1. Ph.D. Graduate, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. tahafarzaneh@gmail.com (Corresponding author)

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 2 February 2025

Received from revised: 27 May 2025

Accepted: 26 August 2025

Available online: 9 December 2025

Keywords:

Library,
Astan Quds Razavi,
Microfilm,
Filmtheque,
Pahlavi Era,
Islamic Revolution.

Abstract

Introduction

The first attempts for using microphotography occurred in the Franco-Prussian War of 1870 as a means for transmitting military information. Then, the initial practical applications of microfilm for the security of checks and financial instruments occurred in the US in the 1920s and in British banking system in 1936. Moreover, World War II enhanced the extensive use of microfilm for its logistical reasons, leading to its widespread proliferation in European countries in the 1950s and 1960s. In Iran, during the 1950s and 1960s, producing microfilming was done by the Majles Library and the University of Tehran due to factors such as long-term durability, the preservation of original manuscripts and archival documents, the creation of backups, and the selling of images. Following these two libraries, the Astan Quds Razavi in the late 1960s took initiatives in this regard the first non-governmental religious organization. However, no scholarly research has done in this regard. While European and American organizations initially used microfilm for commercial and military objectives before applying it to historical preservation, but Iranian institutions used it for cultural purposes. This study tried to emphasize the teleological distinction between Iranian and Western approaches and meticulously explore the establishment and evolutionary trajectory of the Microfilm Department of the Astan Quds Razavi Library between 1969 and 2005.

Materials and Methods

To achieve the aforementioned objective, this study used a descriptive-analytical approach, drawing upon oral histories and archival documentation as well as existing library resources. The main data corpus consists of 575 minutes of interviews with Mr. Naseri Mehr (the first official head of the Department of Filmtheque). Moreover, 1,050 documents pertaining to the department's operations were reviewed.

Results and Discussion

During the period of 1969-1971, under the custodianship of Pirnia and the administration of Dr. Rajaei (the General Director of Cultural Affairs at Astan Quds Razavi),

the proposal for founding a microfilm department was formally presented. The major objectives were providing specialized services to researchers and generating backups of rare and invaluable manuscripts. In 1969, following an initial valuation of required equipment at 262,000 Tomans, the decision was made to buy technology from the Microbox Corporation. However, the first formal requisition for equipment was December 3, 1972 (12 Azar 1351). In following years, additional apparatus was purchased from different international firms such as Microbox, Zeutschel, Leitz, and Agfa, through domestic intermediaries or in some cases, directly from these corporations. Finally, the Microfilm Department was officially inaugurated on January 21, 1973, under the custodianship of Zahedi (1971–1974) and Dr. Rajaei, and Ali Ayria was appointed as director. Both before and after the Islamic Revolution, meticulous standards were maintained regarding the purchase and preservation of equipment and materials. Accordingly, the department remained a focal point of interest for visiting domestic and international authorities. In the pre-revolutionary period, despite an official emphasis on microfilming the manuscripts, the selection process often depended on researchers' requests. The clientele was restricted to a limited group of scholars and organizations. During this period, the highest volume of requests was from the Faculty of Theology and Islamic Studies and the Faculty of Letters and Humanities of the University of Mashhad (now known as FUM), as well as the Central Library and Documentation Center of the University of Tehran. The Library of Aṣṭan Quds bought modern technology, but it lacked a robust long-term support for the systematic microfilming of manuscripts, documents, and endowment deeds. As the Pahlavi era approached its end, the department's operations were increasingly marginalized. Under the administration of Valiyan, photography dominated other fields of the microfilming. Photography and microfilm operations remained integrated until the Islamic Revolution. The Islamic Revolution marked a definitive paradigm shift in cultural perspective and can be considered a historical turning point in this field. Beyond the library's custodianship, high-ranking state officials paid special attention to this department. The photography and microfilm departments were separated. The former continued under the Public Relations Department, while the Filmtheque, following the reevaluation of the library's organizational chart, came to be part of the manuscripts. This restructuring resulted in a more rigorous approach to microfilming manuscripts, archival records, and endowment deeds. Furthermore, the department transitioned from an exclusive venue for a limited group of researchers or visiting dignitaries to a service-oriented entity catering to a wide range of people. International collaborations with regional countries were also significantly made. From its beginning until early 2002, the department produced roughly 35,000 to 40,000 microfilm reels, which is very remarkable considering the non-governmental nature of this organization.

ایجاد و سیر تحول بخش فیلمتک در کتابخانه آستان قدس رضوی (۱۳۴۸-۱۳۸۴ش)

مصطفی فرزانه^۱

۱. دانش آموخته دکتری، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.
tahafarzaneh@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

پژوهشی

تاریخچه مقاله:

دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۱۴

بازنگری: ۱۴۰۴/۳/۶

پذیرش: ۱۴۰۴/۶/۴

انتشار: ۱۴۰۴/۹/۱۸

کلیدواژه‌ها:

کتابخانه،
آستان قدس رضوی،
میکروفیلم،
فیلمتک.

نخستین کاربردهای عملی میکروفیلم مربوط به دهه ۱۹۲۰م در آمریکا و رواج آن در دهه‌های ۱۹۵۰-۱۹۶۰م در سایر کشورهای اروپایی است. در ایران ضرورت تهیه میکروفیلم در دهه‌های ۱۳۳۰ش و ۱۳۴۰ش توسط کتابخانه‌های مجلس و دانشگاه تهران مورد تأکید و اهتمام ویژه قرار گرفت. به تبع این دو مرکز در اواخر دهه ۱۳۴۸ش، آستان قدس رضوی به مثابه نخستین نهاد مذهبی غیردولتی در این زمینه آغاز به اقدامات جدی نمود. این پژوهش بر آن است نخست تفاوت رویکرد تهیه میکروفیلم در ایران و کشورهای غربی را برجسته سازد و مهم‌تر از آن روند ایجاد و تغییرات بخش میکروفیلم کتابخانه آستان قدس رضوی را در دوره‌های قبل و پس از انقلاب اسلامی مورد بررسی قرار دهد. بدین منظور رویکردی توصیفی-تحلیلی اتخاذ و با تکیه بر مصاحبه و اسناد، از دیگر منابع نیز بهره گرفته شده است. یافته‌ها بیانگر آن است که برخلاف جریان جهانی که میکروفیلم نخست به منظور مقاصد تجاری-نظامی مورد توجه قرار گرفته بود، در ایران از همان ابتدا برای مقاصد فرهنگی استفاده شد. کتابخانه آستان قدس رضوی در بازه‌ای کوتاه تجهیزات پیشرفته خریداری نمود، اما پشتوانه‌ای محکم برای تداوم تهیه میکروفیلم از نسخ خطی، اسناد و وقف‌نامه‌ها نداشت. وضعیت این حوزه هرچه به انتهای دوره پهلوی نزدیک‌تر می‌شد، مهجورتر می‌ماند. انقلاب اسلامی با تغییر اساسی در نگرش فرهنگی، نقطه عطفی در این زمینه ایجاد کرد، به نحوی که اختصاص این بخش از سیطره محققانی محدود و یا بازدید شخصیت‌ها بیرون آمد و خدمات‌رسانی را به طیف بسیار گسترده‌ای از مردم شامل شد. ضمن آنکه تهیه میکروفیلم از نسخ خطی، اسناد و وقف‌نامه‌ها با جدیت بیشتری پیگیری گردید. طی مدتی از زمان افتتاح این بخش تا اوایل ۱۳۸۱ش، در مجموع ۳۵ الی ۴۰ هزار حلقه میکروفیلم تهیه شد.

استناد: فرزانه، مصطفی؛ (۱۴۰۴). ایجاد و سیر تحول بخش فیلمتک در کتابخانه آستان قدس رضوی. پژوهشنامه مطالعات اسنادی و آرشیوی، ۳ (۲)، ۸۱-۹۶.

نویسندگان

ناشر: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

مقدمه

برای سالیان متمادی، پس از کاغذهای بدون اسید و پیش از ظهور سیستم‌های جدید دیجیتال‌سازی، میکروفیلم، بهترین وسیله حفظ اطلاعات به شمار می‌رفت (راپر، ۱۳۸۳: ۶۰) که می‌توانست بیش از یک قرن دوام یابد. کاهش نیازهای بایگانی انبوه اسناد کاغذی، دسترسی بیشتر با تهیه کپی از آن‌ها، حفظ و نگهداری اصل اسناد با خارج کردن آن‌ها از چرخه استفاده عملی (جاسترل، ۱۳۸۴: ۲۰۱)، اشغال فضای کم، سهولت یافتن و اقتصادی بودن، جانشینی دایره ثبت‌نامه‌ها، نگهداری آثار مدارک و اسناد دوراندختنی، سود حاصله از لحاظ صرفه‌جویی در مکان نگهداری (زمین، ساختمان و قفسه) و وزن اسناد، تمیزی و ماندگاری، راه‌حل حفاظتی (شفائیه، ۱۳۵۳: ۸۵-۸۶)، مهم‌ترین دلایلی بود که باعث رونق و استفاده وسیع از میکروفیلم‌ها توسط مؤسسات و سازمان‌های مختلف بود. تا پیش از دهه پنجاه میلادی در کشورهای اروپایی، استفاده غالب از میکروفیلم در حوزه تجاری، نظامی و تهیه پشتیبان از اسناد ملی بود، پس از این دهه استفاده از میکروفیلم بین دیگر مؤسسات نیز شیوع یافت. همسو با این دهه در ایران نیز ابتدا کتابخانه مجلس (۱۳۳۰ش)، سپس کتابخانه تهران (۱۳۴۰ش) و بعد از آن کتابخانه آستان قدس رضوی (۱۳۵۰ش) اقدام به تهیه میکروفیلم از نسخ خطی و اسناد تاریخی کردند.

پیشینه پژوهش

فریدون آزاده و محمدعلی محمدی (۱۳۸۰)، مقاله‌ای با عنوان «بررسی اجرای طرح تهیه میکروفیلم از نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی و مقایسه آن با سال‌های قبل از اجرای طرح» را منتشر کرده‌اند. همچنین نشست با حضور مسئولین بخش نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و مجلس، مدیرکل فناوری اطلاعات سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در ۱۳۸۹ش برگزار شد که دبیر جلسه را ناصر گلباز (کارشناس و فهرست‌نگار نسخه‌های خطی) بر عهده داشت. گزارش این نشست که به روند تهیه میکروفیلم نیز پرداخته، در کلیات کتاب ماه (۱۳۸۹)، تحت عنوان «دیجیتال‌سازی نسخه‌های خطی؛ ضرورت‌های کنونی و دورنما» به چاپ رسید. اما متأسفانه تاکنون اثر مکتوبی درباره بخش فیلم‌تک کتابخانه آستان قدس رضوی نگاشته نشده و آنچه موجود است مصاحبه با اولین مسئول این بخش و اسناد مربوطه است.

روش پژوهش

مقاله حاضر با اتخاذ رویکردی توصیفی و تا حدودی تحلیلی، بر مبنای استفاده از داده‌های مصاحبه با ناصری مهر^۱ به مدت ۵۷۵ دقیقه و بازبینی حدود ۱۰۵۰ برگ سند فیلم‌تک نگاشته شده است. اطلاعات مصاحبه پس از پیاده‌سازی مجدداً به تأیید نامبرده و مسئول وقت بخش، محمدعلی رضائی رسید. شایان ذکر است که به دلیل پراکندگی اطلاعات لازم در مصاحبه، به منظور ارائه روایتی منسجم به لحاظ تاریخی، اجباراً داده‌ها از قسمت‌های مختلف گزینش و در طرحی منسجم و در پیوند با اسناد قرار گرفت، بدین سان ارجاع درون متن به مصاحبه ناممکن شد.

سابقه تاریخی میکروفیلم در جهان و ایران

نخستین میکروفوتوگرافی‌ها را جان بنیامین دنسر^۲ در حدود ۱۸۳۹م انجام داد و در نتیجه ۴۸۵ میکروفیلم اولیه تهیه

۱. نخستین مسئول رسمی بخش فیلم‌تک.

2. John Benjamin Dancer.

نمود. در ۱۸۵۲م، اسکات آرچر^۱ امولوسینی ساخت که بدان واسطه اولین میکروتوگرافی شفاف ساخته شد. طی جنگ ۱۸۷۰م بین فرانسه و آلمان، در راستای اهداف انتقال اطلاعات جنگی، نخستین اقدامات برای استفاده وسیع از امکانات میکروتوگرافی صورت پذیرفت. (شفائیه، ۱۳۵۳: ۸۲-۸۳) با این حال، اولین کاربرد عملی میکروفیلم، برای مقاصد تجاری بانک‌های آمریکایی و به اوایل دهه ۱۹۲۰م برمی‌گردد (خلیلی، ۱۳۸۵: ۱۲). مک کارتی^۲ (۱۹۲۴م) اولین فردی بود که به فکر فیلم‌برداری از چک افتاد. (شفائیه، ۱۳۵۳: ۸۴) طی این سال‌ها بانک‌های آمریکا به منظور تأمین امنیت چک‌ها و اسناد مالی و نیز صرفه‌جویی در فضای بایگانی اقدام به تهیه فیلم (رول‌های فیلم ۱۶ میلی‌متری) از چک کردند. همزمان با این اقدام، سازمان‌های اسناد ملی در دیگر کشورهای اروپایی به منظور حراست از آثار خود اقدام به فیلم‌برداری (بر روی رول‌های ۳۵ میلی‌متری) از اسناد تاریخی نمود (خلیلی، ۱۳۸۵: ۱۲)، به نحوی که در ۱۹۳۶م تمامی بایگانی بانک انگلیس میکروفیلم شد. ضمن آنکه جنگ جهانی دوم نیز بنا بر اقتضائات خویش منجر به استفاده وسیع از میکروفیلم شد. از ۱۹۵۰م کمبود فضا در ساختمان‌ها از سویی و ظهور تکنیک‌های جدید سازماندهی از سوی دیگر سبب شد تا مؤسسات گوناگون فکر تبدیل بایگانی‌هایشان به میکروفیلم را عملیاتی کنند، به گونه‌ای که در آمریکا بیش از هر منطقه دیگر حتی کتابخانه‌های محلات شهر و پزشکان از میکروفیلم استفاده کردند. (شفائیه، ۱۳۵۳: ۸۴-۸۶) ۱۹۶۵م در محاکم قانونی اروپا و آمریکا میکروفیلم به مثابه مدرک قانونی پذیرفته شده بود. پس از این بسترها، استفاده از سیستم میکروگرافیک (میکروفیلم)، به عنوان یک اصل در تجهیز و راه‌اندازی کتابخانه‌ها و مراکز اسناد و مدارک و بایگانی‌ها پذیرفته شد. (خلیلی، ۱۳۸۵: ۱۲) بدین ترتیب آمریکا و انگلیس و کشورهای اسکاندیناوی، پیش و بیش از سایر کشورها اقدام به استفاده از میکروفیلم کردند. (شفائیه، ۱۳۵۳: ۸۶) در ایران نخستین مراکزی که در این زمینه گام برداشتند، کتابخانه مجلس، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران و کتابخانه آستان قدس رضوی بودند.

کتابخانه مجلس: همسو با فراگیر شدن استفاده از میکروفیلم در سطح اروپا، در دهه ۱۳۳۰ش، واحد میکروفیلم یا «فیلموتیک» کتابخانه مجلس با بهره‌گیری از تجهیزات ساده عکاسی آغاز به کار کرد. (آزاده و محمدی، ۱۳۸۰: ۵۴) بنا بر نظر طیرانی (مسئول وقت بخش خطی کتابخانه مجلس)، استفاده از دستگاه‌های میکروفیلم به منظور تهیه نسخه پشتیبان از نسخ خطی موجود در کتابخانه از ۱۳۴۵ش آغاز شد. (دیجیتال‌سازی نسخه‌های خطی، ...، ۱۳۸۹) با آغاز دهه ۱۳۵۰ش، ضمن توجه و اهتمامی که رئیس وقت کتابخانه داشت، خرید نسخه‌های خطی و عکس‌برداری از آن‌ها مورد توجه ویژه قرار گرفت و با اختصاص بودجه‌ای جداگانه برای این بخش، تجهیزات دیگری خریداری شد. در اواخر این دهه با اعزام یکی از کارشناسان به آلمان، یک دستگاه عکس‌برداری برای تهیه میکروفیلم، تعدادی نسخه‌خوان، یک دستگاه عکس‌برداری قابل حمل و نقل و یک دستگاه ظهور و ثبوت فیلم خریداری شد. پس از انقلاب اسلامی این بخش مورد توجه بیشتری قرار گرفت و تجهیزات پیشرفته‌تری برای آن تهیه گردید، اما در برهه‌هایی مانند اوایل دهه ۱۳۷۰ش با کمبود نیروی انسانی مواجه شده که نتیجه آن کاهش سرعت مجموعه بود. (آزاده و محمدی، ۱۳۸۰: ۵۴)

کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران: فعالیت کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران تا اوایل دهه ۱۳۴۰ش اختصاص به گردآوری نسخ خطی و تهیه میکروفیلم از آثار خطی اسلامی موجود در شهرهای ایران و دیگر کشورها داشت. (آشنایی با سازمان و غیره کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ۱۳۶۸) به عنوان مثال، مرحوم مینوی در زمانی که رایزن فرهنگی ایران در ترکیه بود و نیز طی مأموریت‌هایی که به دیگر کشورها داشت، از نسخ خطی موجود عکس یا میکروفیلم تهیه و در اختیار دانشگاه تهران قرار داد. (دیجیتال‌سازی نسخه‌های خطی، ...، ۱۳۸۹) در شرح وظایف کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، مصوب هیات امنای دانشگاه در ۱۳۴۸ش، تشکیل اداره تنظیم امور مخازن کتب خطی، عکسی، به همراه واحد تهیه میکروفیلم از روی نسخ خطی قید شده است. بدین قرار یک دستگاه مجهز تهیه میکروفیلم، سه دستگاه قرائت

1. Scott Archer.

2. Mac Carthy.

میکروفیلیم از شرکت میکروباکس آلمان به مبلغ ۱۶۱۹۰۷۱ ریال خریداری گردید. همچنین، سه نفر نیرو برای تهیه میکروفیلیم و عکس برداری جذب شدند. (گزارش کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ۱۳۴۸) این وظیفه بر عهده خدمات سمعی-بصری و ترویج میراث فرهنگی نهاده شد. (آشنایی با سازمان و... کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ۱۳۶۸) در ۱۳۵۰ ش گنجینه کتب خطی، عکسی و میکروفیلیم با ۳۹۸۷ حلقه میکروفیلیم قفسه بندی شد. همچنین در این سال یک تالار قرائت نسخ خطی، عکسی و میکروفیلیم با گنجایش ۲۰ صندلی و چهار دستگاه قرائت میکروفیلیم در نظر گرفته شد و جلد دوم فهرست میکروفیلیم های این مجموعه آماده چاپ گردید. (گزارش کتابخانه مرکزی، ۱۳۵۰، ۱۳۵۰، ۱۳۵۰)

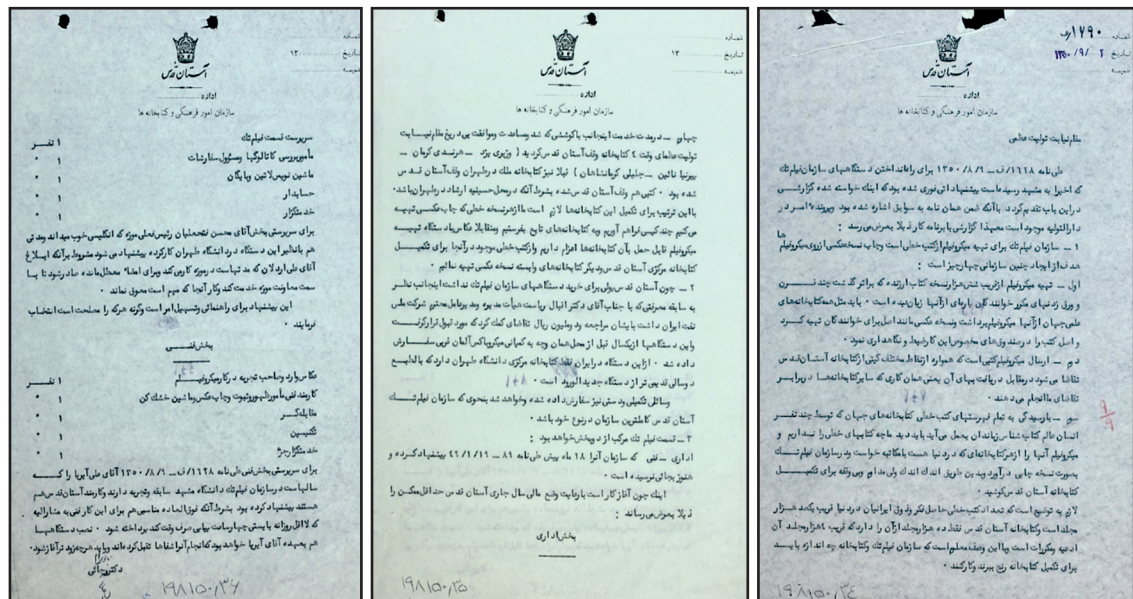
مرکز میکروفیلیم کتابخانه آستان قدس رضوی

پس از کتابخانه مجلس و دانشگاه تهران، با شکل گیری واحد فیلمتک در کتابخانه آستان قدس رضوی می توان مدعی بود که ازجمله نخستین مراکز غیردولتی و غیرانتفاعی تهیه میکروفیلیم ایران و حتی خاورمیانه ایجاد شد. آنچه در ادامه خواهد آمد، بررسی روند ایجاد و تحولات این بخش در دو دوره قبل و بعد از انقلاب است.

پیش از انقلاب اسلامی: بر بنیان میراث گران بهایی از قرآن ها و کتاب های خطی که طی سده های متمادی در آستان مقدس رضوی گردآوری شده بود، در زمان حسنعلی منصور، نایب التولیه (۱۳۲۰-۱۳۲۴ ش)، تکمیل بنای کتابخانه و موزه اهمیت خاصی یافت. در دوره پیرنیا (نایب التولیه ۱۳۴۶-۱۳۵۰ ش)، نیز ضمن همکاری بسیار خوب با آیت الله میلانی، تلاش ویژه ای به منظور ارتقای امور فرهنگی آستان صورت گرفت و در این راستا برای جمع آوری قرآن های خطی و خرید کتابخانه های شخصی اقدامات جدی به عمل آمد. (فرزانه و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۱) متعاقباً طی ۱۳۴۸-۱۳۵۰ ش طرح ایجاد واحد میکروفیلیم ارائه شد. در ۱۳۴۸ ش دکتر رجایی، مدیرکل وقت امور فرهنگی آستان قدس رضوی، طی بازدید از بخش فیلمتک دانشگاه تهران، با نمایندگان شرکت های مختلف برای خرید دستگاه های لازم دیدار و رایزنی نمود که تصمیم به خرید از شرکت میکروباکس گرفته شد. ارزش تقریبی لوازم مورد نیاز ۲۶۲ هزار تومان برآورد گردید. (ساکماق، ۱۹۸۱۴۳: ۸۳-۸۴) در مورخه ۱۳۴۹/۵/۱۱، او با حکم پیرنیا، با اختیار کامل عازم اروپا می شود تا با ترک تشریفات مالی معمول، بدون شرکت در مناقصه از هر محل و هر نوع که صلاح بدانند نسبت به خرید لوازم فیلمتک اقدام کند. (ساکماق، ۱۹۸۱۴۳: ۱۹) شش ماه بعد (۱۳۴۹/۱۱/۱۹)، حساب اعتباری به مبلغ ۷۹۰۹۰ مارک برای خرید وسایل فیلمتک از شرکت میکروباکس افتتاح گردید. (ساکماق، ۱۹۸۱۴۳: ۷) بنا به درخواست دکتر رجایی، دکتر اقبال، رئیس هیئت مدیره و مدیرعامل شرکت نفت ملی ایران، مبلغ دو میلیون ریال اعتبار بدین منظور در اختیار آستانه قرار داد. (ساکماق، ۱۹۸۱۴۳: ۱۷) دکتر رجایی طی سفر به آلمان، نخستین وسایل و تجهیزات لازم را از شرکت خریداری نمود که مورد قدردانی نایب التولیه نیز قرار گرفت. همچنین در ۱۳۵۰/۵/۱۶، مبلغ ۱۷۶۲۵۷۹ ریال به منظور خرید دستگاه های فیلمتک از کمپانی مذکور اختصاص یافت. (ساکماق، ۱۹۸۱۵۰: ۷۶) در این میان، شرکت ادکا در تهران نیز در مرحله واسطه خرید از این شرکت بود. این تجهیزات در مورخه ۱۳۵۰/۸/۱۰ (شامل ۹ صندوق) و ۱۳۵۰/۱۰/۱۰ تحویل کتابداری، رئیس وقت کتابخانه شد. (ساکماق، ۸۷۲۲۸: ۱۶۴؛ ۱۹۸۱۵۰: ۴۶)

این اقلام که در زمره بهترین وسایل آن زمان بود و تا دهه ۱۳۸۰ ش کارایی داشت عبارت بود از: دو دوربین (احتمالاً لینهف برای عکس برداری از کتاب و اسناد)، دستگاه ظهور فیلم (از کارخانه آکفا) و فیلم خوان، فایل مخصوص نگهداری میکروفیلیم و سایر تجهیزات معمولی مانند دماسنج عکاسی، تایمر و تشتک های لازم برای ظهور و ثبوت، تانک و قرقره ظهور فیلم. بعلاوه در زمان او تعدادی دوربین عکاسی که ساخت شرکت هایی مانند لایتس آلمان بود نیز خریداری شد. بدین منظور حساب اعتباری دیگری به ارزش ۷۴۵۸ مارک برای خرید از شرکت لایتس در تاریخ ۱۳۵۰/۷/۱۷ افتتاح

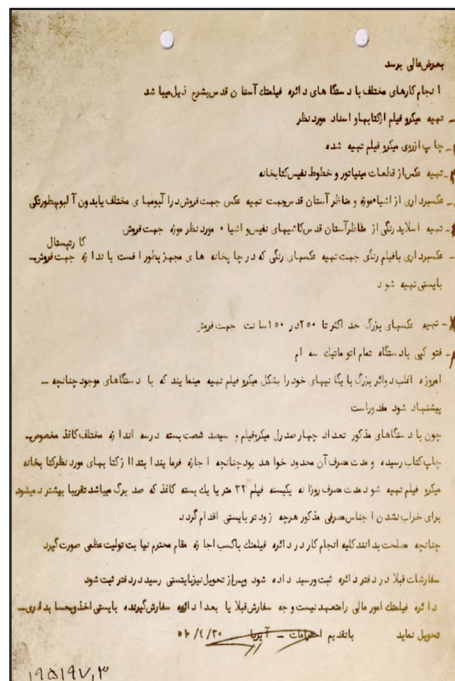
گردید (ساکماق، ۱۹۸۱۵۰: ۵۰) لوازم خریداری شده برای دوربین لینهف از شرکت مارتین ارزشی به مبلغ ۱۸۱۰۳۰ داشت. (ساکماق، ۱۹۸۱۵۰: ۹۶) در ۱۳۵۰ اش دکتر رجایی اقدام به خرید یک دستگاه فتوکپی و کاغذ از شرکت شبرنگ نمود و از همین شرکت، یک دستگاه فیلماک B۴۰۰ (ریدر پرینتر) را به قیمت ۱۷۵۰۰۰ ریال رزرو می‌کند. این دستگاه قادر بود در هر ۶ ثانیه از میکروفیلم کپی تهیه کند. (ساکماق، ۱۹۸۱۴۸: ۶-۵-۱۹-۲۷) او مورخه ۱۳۵۰/۹/۲ طی گزارشی به تولیت وقت (تصویر ۱)، ضرورت تشکیل بخش میکروفیلم با کارکنان لازم را مورد تأکید قرار می‌دهد. ضمناً علی آیریا (۱۲۹۳-۱۳۷۴ ش) را نیز به عنوان سرپرست آن معرفی می‌کند. (ساکماق، ۱۹۸۱۵۰: ۳۴-۳۶)

تصویر ۱: گزارش ضرورت و اهمیت تشکیل فیلمتک، ساختار پیشنهادی به همراه تعداد پرسنل لازم و تأمین وجه اولیه توسط دکتر رجایی به تولیت وقت، مورخ ۱۳۵۰/۹/۲ (ساکماق، ۱۹۸۱۵۰: ۳۴-۳۶)

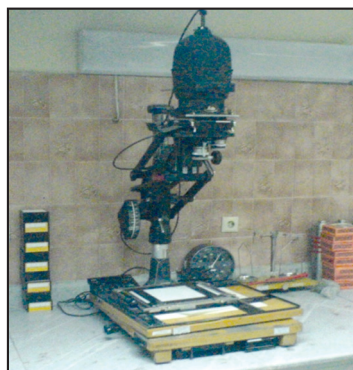
در ۱۳۵۱ ش وظایف بخش فیلمتک مشخص (تصویر ۲) و هدف تأسیس آن ارائه خدمات به محققان و تهیه نسخه پشتیبان از کتاب‌های خطی و نفایس ذکر شد.

۱. او از عکاسان حرفه‌ای مشهد بود و جایگاه ویژه‌ای به لحاظ توسعه علمی و فنی عکاسی در آستان قدس رضوی دارد. آیریا علاوه بر ایجاد فیلمتک در آستان قدس رضوی، واحد سمعی بصری دانشگاه فردوسی مشهد را نیز بنا نهاد. (حسامی، ۱۴۰۳: ۱۹۹-۲۰۰) او کارمند دانشکده پزشکی نیز بود و به زبان‌های انگلیسی و فرانسه آشنایی داشت. آیریا با زاهدی، نایب‌التولیه، رابطه‌ای بسیار خوب داشت.

تصویر ۲: تعیین وظایف فیلمتک مورخ ۱۳۵۱/۴/۳۰ (ساکماق، ۱۹۵۱۹۷: ۳)

سرانجام این بخش در ۱۳۵۱/۱۱/۱ در زمان تولیت زاهدی (۱۳۵۰-۱۳۵۳ش) و دکتر رجایی افتتاح گردید. مکان اولیه این بخش اتاقی بود جنب تالار تشریفات که آن را بازسازی نموده و توسط راهرویی به ساختمان کتابخانه متصل می‌شد. قسمتی از این اتاق نیز برای تاریک‌خانه در نظر گرفته شد. هرچند این مکان برخوردار از حرارت سنج یا رطوبت سنج جدید، فیلمتک به طبقه منفی یک ساختمان جدید منتقل شد، درحالی‌که اتاق‌های کوچک آن به هیچ‌وجه طبق اصول فنی و مناسب نبوده و در این خصوص نظر کادر فنی فیلمتک اخذ نشده و نظارتی از سوی آنان اعمال نگردید. این بخش ظاهراً پیش از افتتاح رسمی، در اوایل ۱۳۵۰ش با برخورداری از برخی تجهیزات مانند یک دستگاه آگرانیدیسمان فوکومات (ساکماق، ۱۹۸۱۳۷: ۵)، وسایل خریداری شده از شرکت فتومتروی تهران مورخه ۱۳۵۰/۹/۲۷ (ساکماق، ۱۹۸۱۳۷: ۱۹-۲۰-۲۱)، به صورت محدود در حوزه عکاسی فعال بود.

تصویر ۳: یک دستگاه آگرانیدیسمان. (ساکماق، ۴۵۱)

این بخش پس از افتتاح به همراه عکاسی از مراسم ها و سایر موارد، به صورت واحدی تخصصی و با نظارت کتابخانه اداره شد. اسم بخش را مرحوم آیریا «فیلمتک» گذاشت که لغتی فرانسوی و به معنای محل تجمع و جمع آوری فیلم ها یا به عبارتی آرشیو فیلم است. زاهدی در مورخه ۱۳۵۰/۱۲/۲۲ طی نامه ای به وزارت دربار اعلام می دارد که تا این زمان برای فیلمتک ۱۳ قلم به ارزش ۷۴۹۸ مارک خریداری شده است. (ساکماق، ۱۹۸۱۵۰: ۱۸) رئیس کتابخانه نیز در گزارش آذرماه همان سال برآورد می کند تاکنون مبلغ ۱۷۴۲۶۴۲۰ ریال برای لوازم و تجهیزات فیلمتک پرداخت شده است. (ساکماق، ۱۹۸۱۵۰: ۳۳) آیریا در ۱۳۵۰/۱۱/۲۴ ش پیشنهاد خرید یک دستگاه آگراندیسمان از سرهنگ مبین، ریس باشگاه پهلوی مشهد، به مبلغ ۸۰۰۰۰ ریال را می دهد.^۱ (ساکماق، ۱۹۸۱۵۰: ۲۱) باین حال، گویا اولین درخواست او مبنی بر تجهیزات لازم فیلمتک در مورخه ۱۳۵۱/۹/۱۲ ش باشد. (ساکماق، ۱۹۸۱۵۰: ۵۰) آیریا دومین درخواست مبنی بر لوازم مورد نیاز را در مورخه ۱۳۵۱/۱۲/۱ ش به مشاور فرهنگی آستان قدس رضوی ارسال نمود. (ساکماق، ۱۹۵۱۹۳: ۳۲) نمونه فاکتور برخی لوازم در تصویر ۴ قابل مشاهده است.

ردیف	توضیحات	مبلغ	تاریخ
۱	دستگاه ۸ میلیمتری با لنز ۱۸۰ میلی	۶۵۰۰۰	۱۳۵۱/۱۲/۲۰
۲	دستگاه ۸ میلیمتری با لنز ۱۸۰ میلی	۴۱۰۰۰	۱۳۵۱/۱۲/۲۰
۳	پسره ۱۸۰ × ۱۸۰ سانتی متری	۱۵۰۰۰	۱۳۵۱/۱۲/۲۰
۴	لنز ۱۸۰ / ۲۲۰	۱۲۰	۱۳۵۱/۱۲/۲۰
۵	چهار پایه اسرام	۱۸۰۰۰	۱۳۵۱/۱۲/۲۰
۶	چهار پایه اسرام	۶۰۰	۱۳۵۱/۱۲/۲۰
۷	آبسی ۲۲۰ / ۵۰۰	۷۵۰۰	۱۳۵۱/۱۲/۲۰
۸		۱۲۷۰۸۰	
۹		۱۲۷۰۸۰	
۱۰	تلفیق مانوسه	۱۱۴۳۷۲	
۱۱	ریسالت		
۱۲			
۱۳			
۱۴			

تصویر ۴: نمونه تصویر از نخستین فاکتورهای خرید برخی لوازم و تجهیزات مورخ ۱۳۵۱/۱۲/۲۰ (ساکماق، ۱۹۵۱۹۳: ۳۷)

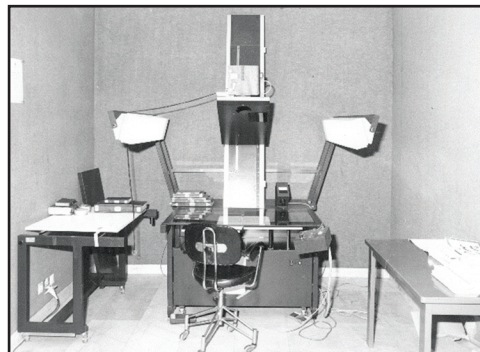
دکتر مجذوب صفا، مشاور فرهنگی وقت آستان نیز در تاریخ ۱۳۵۱/۱۱/۱۱ ش تقاضایی را مبنی بر ضروریات بخش فیلمتک ارائه داد (ساکماق، ۱۹۵۱۹۳: ۲۶-۲۷) و یک روز بعد از آن در شورای اجرایی آستان قدس رضوی با حضور قائم مقام بر لزوم تهیه میکروفیلم از قرآن ها و نسخ خطی از قدیمی ترین تا جدیدترین آن ها «بدون وقفه و تعطیلی» تأکید شد. (ساکماق، ۱۳۳-۱۳۱: ۸۷۲۲۸) حدود پنج روز بعد نیز در جلسه شورای اجرایی که با حضور دکتر مجذوب صفا و گلچین معانی تشکیل شد، تأکید گردید که می بایست هرچه زودتر از کتب خطی و قرآن ها، مرقعات، نگارگری ها، وقف نامه ها و سایر اوراق متفرقه که ارزش هنری-تاریخی و فرهنگی دارند و حتی نفایس موزه، میکروفیلم، فتوکپی و نیز عکس تهیه شود.

۱. احتمالاً این دومین دستگاه باشد. آگراندیسمان قبلی در تاریخ ۱۳۵۰/۱۱/۲۱ تحویل و نصب گردید، درحالی که در مورخه ۱۳۵۰/۱۱/۲۴ پیشنهاد خرید ارائه شده است.

صورت جلسه این شورا پس از امضاء اعضاء به تولیت ارسال شد. (ساکماق، ۸۷۲۲۸: ۱۶۹) در این راستا و در همان سال، مشاور وقت امور فرهنگی آستانه، در نامه‌ای خطاب به مکاسبی، رئیس کتابخانه، بر اهمیت اهتمام به تهیه میکروفیلم از نسخ خطی تأکید نمود. (ساکماق، ۱۹۵۱۹۳: ۲۸)

تصویر ۶: برخی لوازم و تجهیزات فیلمتک
(ساکماق، ۸۵۵۷)

تصویر ۵: دستگاه عکس برداری از نسخ
خطی و اسناد. (ساکماق، ۳۸۳۰)

در پی تجهیز این بخش، تانک ظهوری هم که از هلند تهیه شده بود در ۱۳۵۳ ش وارد ایران گردید (ساکماق، ۱۹۵۱۹۳: ۴) و همچنین یک دستگاه دوبلیکت خریداری شده به فیلمتک تحویل شد. (ساکماق، ۱۹۵۲۱۳: ۲۰) طی ۱۳۵۲-۱۳۵۳ ش، دستگاه دیگری که بسیار پیشرفته و دارای سرعت بالایی بود و برای فیلم‌های سینمایی و توسط کارخانه‌ای هلندی ساخته شده بود، به منظور ظهور فیلم خریداری گردید. بدین منظور تغییری در آن صورت گرفت تا مناسب اهداف مدنظر باشد. این دستگاه تا دهه ۱۳۸۰ ش نیز همچنان کارایی داشت. در این ایام روزانه بین ۲۰۰ تا ۲۵۰ برگ کتاب چاپ می‌شد. به دلیل مصرف بالایی که داروهای ظهور و ثبوت داشت، تصمیم بر آن شد بجای محلول از پودر استفاده گردد، ضمن آنکه در انتخاب مواد ظهور و ثبوت و ترکیب محلول‌ها نیز نهایت دقت می‌شد که به میکروفیلم‌ها آسیبی وارد نگردد تا عمر آن‌ها طولانی شود.

علاوه بر خرید مستقیم از شرکت‌های خارجی، از نمایندگی‌ها و شرکت‌های داخلی نیز استعلام قیمت و برخی لوازم خریداری شد، مانند خرید یک دستگاه میکروفیلم و میکروفیش از شرکت تکترون (ساکماق، ۱۹۵۱۹۳: ۴۴)، اقلام مختلف از شرکت الکترو کامروا (ساکماق، ۱۹۵۱۹۳: ۴۵)، خرید از شرکت میک، نمایندگی انحصاری محصولات صنعتی و حرفه‌ای آگفا کورت در ایران (ساکماق، ۱۹۵۱۹۳: ۴۶)، شرکت ادکا واسطه خرید از کمپانی میکروباکس (ساکماق، ۱۹۸۱۴۳) و شرکت شیرنگ و شرکت سهامی مارتین. شایان ذکر است که خرید، انتقال و نصب تجهیزات همواره با مشورت و نظارت آیریا بود. او علاوه بر آنکه سرپرست بخش محسوب می‌شد، مشاور فنی، آموزش دهنده، نصاب تجهیزات بوده و تا حد امکان تعمیر وسایل را نیز بر عهده داشت. آیریا فردی کاردان، امین و دلسوز بود که بسیار حساب شده و از روی بررسی همه جوانب به کار می‌پرداخت. ضمناً از دوستان آیریا، فردی به نام مرجوی که ساعت ساز دقیقی بود، دوربین‌های حساس مانند دوربین‌های میکروفیلم و عکاسی را تعمیر می‌کرد.

جذب نیرو برای این بخش تازه تأسیس منوط به داشتن اطلاعات کافی و تجربه عملی در زمینه عکاسی بود. در افتتاحیه که با حضور شخص نایب التولیه انجام شد، آیریا، علی اصغر ناصری مهر را که از شاگردانش بود و تجربه عکاسی داشت را به زاهدی معرفی نمود. با موافقت او، ناصری نخستین فردی بود که به عنوان کادر فنی زیر نظر آیریا مشغول خدمت شد. البته درخواست جذب او به صورت کارمند روزمزد، در مورخه ۱۳۵۱/۷/۷ توسط آیریا به روابط عمومی آستان

قدس رضوی ارجاع داده شده است. (ساکماق، ۱۹۵۲: ۲) پس از او، سید محمدرضا امامی (عکاس) به عنوان کارآموز از تاریخ ۱۳۵۲/۱۰/۲۳ در فیلمتک مشغول به کار شد و تقاضای استخدام او در مورخه ۱۳۵۳/۳/۱۴ توسط آیریا ارائه گردید. (ساکماق، ۱۹۵۲: ۲) در این بین افراد دیگری همچون لطفی و ثابتی به طور موقت مشغول به فعالیت شدند، اما حضور آنان دائمی نبود.

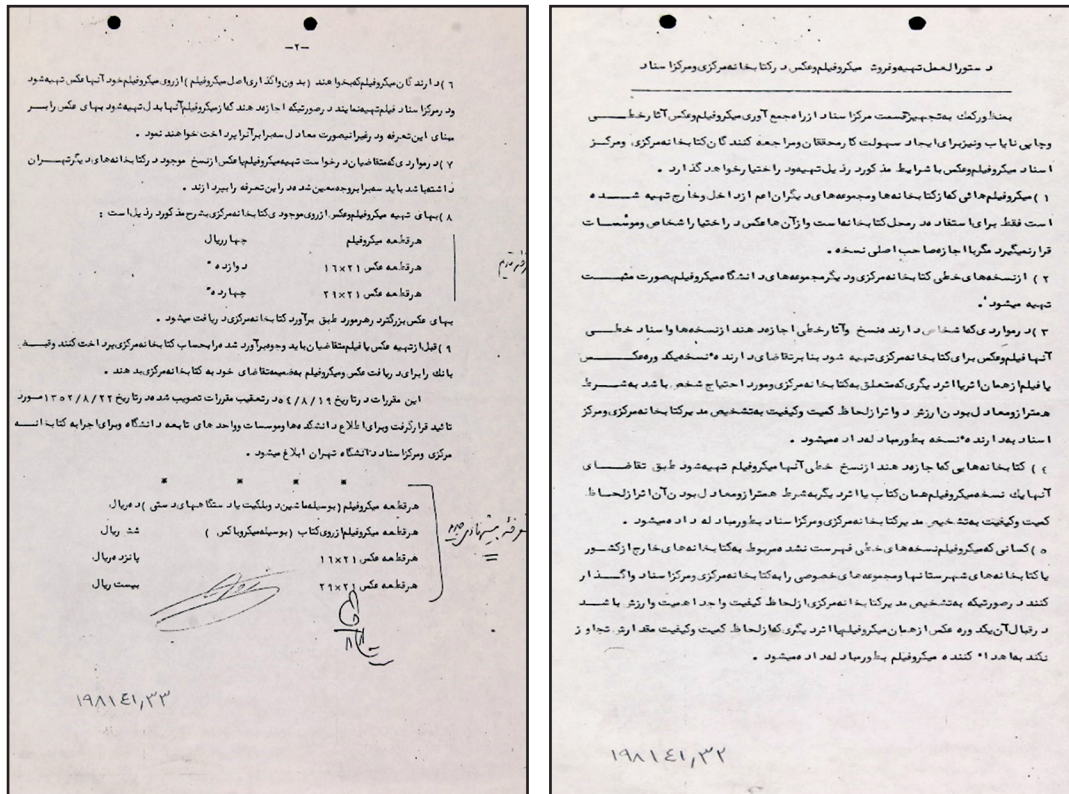

تصویر ۷: ثابتی (نشسته)، ناصری (وسط) و امامی (سمت راست) در بخش فیلمتک (ساکماق، ۲۲۳۵۲)

اگرچه این بخش به جز در وقفه‌هایی کوتاه مدت مانند زمانی که ولیان نایب التولیه بود (۱۳۵۳-۱۳۵۷ش)، همواره در بازدید شخصیت‌های داخلی یا خارجی مورد توجه مسئولین قرار داشت، اما اساساً در دوره پیش از انقلاب مهجور ماند. بدین معنی که انتخاب کتاب برای تهیه میکروفیلم عمدتاً وابسته به درخواست متقاضی بود و علاقه‌ای از سوی مسئولین برای توسعه تهیه میکروفیلم وجود نداشت. ضمناً، اگر به درخواست‌ها نیز پاسخ داده نمی‌شد، متصدیان چندان مورد مواخذه قرار نمی‌گرفتند، به نحوی که اگر علاقه کارمندان نبود چه بسا به تعطیل شدن این بخش نیز می‌انجامید. در زمان ولیان اولویت و ارجحیت با امور عکاسی بود و حجم فعالیت آن بسیار بیشتر از فیلمتک بود. عدم توجه ولیان و عدم توجه به این بخش سبب شد که آیریا برای مدتی (حدود یک سال) از کار کناره گیرد و امور این بخش نیز برای مدتی به روابط عمومی آستان قدس رضوی به مدیریت حسنعلی کوثر محول شود.

متقاضیان فیلمتک محدود به تعداد اندک محققان و سازمان‌ها بود، پژوهشگرانی ایرانی و غیرایرانی همچون استاد سید جلال‌الدین آشتیانی، استاد غلامحسین یوسفی، استاد محمدتقی دانش‌پژوه، دکتر پرویز خانلری، استاد ایرج افشار، دکتر حسین رزمجو، جلیل حسینی، عبدالرضا کفایی، بنیامین میلاسی، محمدحسین الجلالی، حسین‌علی محفوظ، جورج کنازی، محمد بشیر الادلبی، رضوان محمد، عبدالرقيب يوسف، جعفر آل یاسین. همچنین، نهادهایی نیز درخواست میکروفیلم داشتند که بیشترین آن‌ها متعلق به دانشکده‌های الهیات و معارف اسلامی و نیز ادبیات و علوم انسانی دانشگاه مشهد، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران بود. علاوه بر این، موسسه شرق شناسی لنین‌گراد، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، موسسه مطالعات شرق شناسی آکادمی علوم ازبکستان نیز درخواست‌هایی برای تهیه میکروفیلم از منابع داشتند. (ساکماق، ۱۹۸۷: ۸) نخستین کتابی که میکروفیلم آن تهیه شد *منهج الصادقین* بود. البته بر اساس اسناد، ارسال و ارائه میکروفیلم به اشخاص و سازمان‌ها ممنوع بود و در صورت نیاز تصویر چاپی ارائه می‌گردید، اما

هزینه تهیه میکروفیلم یا چاپ آن اخذ و به حساب آستانه واریز می شد. برای تعیین قیمت بهای تعرفه از کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران استعلام گردید و سرانجام در سال های آینده دستورالعمل تهیه و فروش میکروفیلم و عکس، که در تصویر ۸ مشاهده می شود، تدوین شد. (ساکماق، ۱۹۵۲: ۱۴)

تصویر ۸: دستورالعمل و تعرفه پیشنهادی تهیه و فروش میکروفیلم و عکس بر مبنای کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ۱۳۵۴/۸/۱۹ (ساکماق، ۱۹۸۱: ۳۲-۳۳)

پس از انقلاب اسلامی: در ایام پس از انقلاب، وضعیت این بخش به کلی تغییر کرد. آیت الله واعظ طیبی در مقایسه با دیگر تولیدات، حساسیت و علاقه ویژه ای به بخش فیلمتک داشت، به نحوی که بارها از این بخش بازدید و مهمانان ویژه را نیز برای مشاهده این بخش هدایت می کرد. در سال های پس از انقلاب گروهی از جمعه المآجد دبی دوره آموزشی خود را در بخش فیلمتک آستانه گذراندند و تعدادی از کارشناسان کتابخانه آستان قدس رضوی نیز برای تهیه میکروفیلم از کتاب های نفیس کتابخانه جامع صنعا به یمن رفتند. آیت الله طیبی با دستوراتی مبنی بر خرید بهترین تجهیزات موجود و پیگیری های دقیق، بزرگ ترین مشوق بود به گونه ای که هر جایی مسئول بخش، علی اصغر ناصری مهر را ملاقات می نمود از اوضاع آن جویا شده و کسب اطلاع می کرد. همچنین، آیت الله رفسنجانی و مقام معظم رهبری هر کدام دو بار از این بخش بازدید و با تأمل و تأنی به توضیحات توجه داشتند و رهنمودهای کارگشایی ارائه می کردند که مشوق بوده و بر بهبود فرایند کار تأثیر بسزایی داشت. این توجهات و تأکیدات باعث شد تا بر خرید پیشرفته ترین تجهیزات لازم در زمینه میکروفیلم اهتمام ویژه ای صورت گیرد، به نحوی که کمبودی در این بخش نبوده و تجهیزات آن به نسبت دیگر کتابخانه ها کامل تر و بروزتر بود.

از نخستین اقدامات پس از روی کار آمدن دکتر عباس سعیدی (۱۳۵۸ش) به عنوان رئیس کتابخانه، تغییر مکان آن

از طبقه ۱- به طبقه ۱+ بود که متعاقب پیگیری‌های ناصری مبنی بر نامناسب بودن اتاق آن صورت پذیرفت. در این زمان با کنار گذاشته شدن آیریا، ناصری رسماً مسئولیت بخش را بر عهده گرفت. البته این کنار گذاشتن به معنای انفصال کامل نبود و از مشورت او کماکان بهره گرفته می‌شد. ضمناً بخشی از کمبودهای این بخش نیز به واسطه پیگیری‌های دکتر سعیدی برطرف گردید. به پیشنهاد ناصری و با موافقت دکتر سعیدی، عکاسی و فیلمتک که تا پیش از این با ادغام شده بود، تفکیک گردید، به نحوی که عکاسی زیر نظر اداره روابط عمومی همچنان به کار خود ادامه داد، اما بخش فیلمتک، ضمن بازنگری ساختار کتابخانه، زیر نظر مخطوطات کتابخانه قرار گرفت.

مهم‌ترین تغییرات در زمان رمضانعلی شاکری (رئیس کتابخانه طی ۱۳۵۹-۱۳۷۲ش) رخ داد که از حامیان و مشوقان توسعه بخش میکروفیلم بود. دوره او نقطه عطفی در فعالیت این بخش محسوب می‌شد و منجر به تحولات بنیادینی گردید. این تغییرات و تحولات که توأمان کیفی و کمی بود با پشتیبانی خاص تولیت وقت، آیت‌الله واعظ طبسی، صورت گرفت. شاکری طی نامه‌ای به ناصری تأکید ویژه‌ای بر تهیه میکروفیلم از کتاب‌ها و نسخ خطی داشت. (ساکماق، ۱۳۶۳: ۲-۱) پیرو دعوت شرکت آکفا از شاکری برای بازدید نمایشگاه چاپ و انتشارات که در شهر دوسلدورف در ۱۳۶۹ش برگزار شده بود، ناصری به نمایندگی اعزام شد. در زمان او با مشورت آیریا از نمایندگی شرکت زوچل آلمان در تهران سیستم جدید تجهیزات میکروفیلم به ارزش تقریبی ۶۰۰۰۰۰ تومان با دلار دولتی خریداری شد. در کنار این تجهیزات، دو دوربین پرتابل میکروفیلم برای تصویربرداری از کتاب‌های خطی کتابخانه‌های وابسته در ایران (مانند کتابخانه وزیری یزد و ملک در تهران) و یمن و هندوستان، یک دستگاه تبدیل میکروفیلم از پوزتو به نگاتیو و یا بالعکس، دو دابلکتور، یک میکروفیلم‌خوان، یک دستگاه ظهور فیلم، فایل میکروفیلم برای نگهداری میکروفیلم‌ها نیز خریداری شد. تعدادی از این فایل‌ها بنا به سفارش کتابخانه از شرکت کاوه به شکل صندوق نسوز به منظور نگهداری نسخه پشتیبان میکروفیلم از نسخ بسیار نفیس ساخته شده بود. دستگاهی که برای عکس‌برداری خریداری شد، حاوی یک صفحه شیشه‌ای برای محافظت از کتاب بود که امکان تنظیم فشار وارده بر صفحات باز کتاب را نیز داشت.

تصویر ۹: دستگاه عکس‌برداری از نسخ خطی و اسناد. (ساکماق، ۴۵۴)

در ۱۳۵۸ش متعاقب تصویب خرید دستگاه فتوکپی در هیأت امنای آستان، دکتر برادران رفیعی، سرپرست وقت کتابخانه، درخواست پیگیری موضوع را داشت. (ساکماق، ۱۹۸۱: ۳۴) در ۱۳۶۷ش یک دستگاه پرینتر دارویی که به عنوان میکروفیلم‌خوان هم استفاده می‌شد به دستور شاکری خریداری گردید. در پی به بازار آمدن پرینت خشک، دو دستگاه نیز توسط او خریداری شد. پیامد آن ارائه خدمات تصاویر کتاب‌ها با سرعتی بیشتر و سهولتی بهتر بود. همچنین، تنها دستگاه فتوکپی در مشهد که بسیار گران‌قیمت بود، اما سرعت بالایی نیز داشت و دقیق بود از شرکت توشیبا خریداری شد. لازم به ذکر است این شرکت‌ها هیچ نمایندگی در مشهد نداشتند و برای تعمیر آن نیز می‌بایست متصدی مربوطه از تهران اعزام می‌شد. با این حال، تأکید مرحوم شاکری بر خرید بهترین دستگاه‌های تصویربرداری موجود در بازار بود. هرچند سیستم بایگانی میکروفیلم‌ها به صورت دستی بود و در دفتر بایگانی مخصوصی ثبت می‌شد، اما

میکروفیلم‌های هر کتاب به صورت جداگانه در قوطی‌های مخصوصی نگهداری می‌گردید. کنترل دما و رطوبت، حفاظت دقیق و کنترل شده، استفاده از محلول‌ها به مقدار متناسب و اسلایدهای خوب شرکت کداک همگی باعث شده بود، پس از ۳۵ سال از شروع اقدام به تهیه میکروفیلم، هیچ‌یک از میکروفیلم‌ها آسیب نبیند و کماکان امکان بهره‌مندی از آنان فراهم باشد. ناصری در نیمه ۱۳۸۰ش بازنشسته شد. طی مدت سی سال فعالیت او میکروفیلم ۶۵٪ کتاب‌های خطی کتابخانه مرکزی تهیه شد. تعداد میکروفیلم‌های تهیه شده در این بازه زمانی بین ۳۵۰۰۰ الی ۴۰۰۰۰ حلقه بود. البته ذکر این نکته نیز لازم است با توجه به افزایش تعداد کتاب‌های خطی که اهدا یا خریداری می‌گردید، نمی‌توان درصد قطعی مشخص نمود.

نکته حائز اهمیت دیگر تغییر رویکرد آستان قدس رضوی به کتابخانه پس از انقلاب اسلامی است. اگر تا پیش از انقلاب اسلامی کتابخانه و فیلم‌تک پذیرای تعداد محدودی از محققین بود و تا حدودی جنبه‌ای تشریفاتی داشت، پس از انقلاب ضمن اتخاذ رویکرد و سیاست‌های فرهنگی معطوف به مردم، ارائه خدمات عمومی و پژوهشی برای اقشار مختلف گسترش پیدا کرد. پیامد آن افزایش تعداد محققانی بود که خواستار استفاده از نسخ خطی بودند. بنابراین، حجم فعالیت‌های فیلم‌تک بسیار افزایش یافت. در چنین شرایطی، یک نفر به‌طور مداوم در ساعات کاری صبح تا ظهر از نسخ عکس می‌گرفت و دو نفر کارمند در تاریکخانه میکروفیلم، تمام روز، کار می‌کردند و روزانه حدود ۲۰۰ عکس از نسخ خطی چاپ می‌شد. با افزایش متقاضیان و به بازار آمدن فتوکپی، فعالیتی که در حال حاضر بر عهده دبیرخانه است، جزو وظایف فیلم‌تک قرار گرفت، به نحوی که با خرید ۱۴ دستگاه فتوکپی، حتی از روزنامه‌ها، مجلات، کتاب‌های چاپی و نفیس و یا کمیاب، فتوکپی تهیه می‌شد. پس از انقلاب، برای تهیه میکروفیلم از وقف‌نامه‌ها نیز اقدام شد. البته سیاست خاصی برای تهیه میکروفیلم از اسناد مدنظر نبود و برحسب نیاز و احتیاج آستان قدس رضوی اقدام می‌گردید. درخواست‌هایی که به فیلم‌تک برای تهیه میکروفیلم می‌رسید غیر از محققان، از روش‌های دیگری نیز بود. گاهی درخواست مربوطه از سوی شورای نشر نفایس مطرح می‌شد. شورای نشر نفایس در کتابخانه متشکل از مسئولین بود و رئیس فیلم‌تک نیز به‌عنوان عضو (اگرچه حکم رسمی نداشت، اما به دلیل ارتباط مستقیم با موضوع) در جلسات آن شرکت می‌کرد و به ارائه نظر می‌پرداخت. هدف اصلی این شورا آن بود که کارشناسان اداره مخطوطات کتابخانه آستان قدس رضوی مانند آقایان ولایی و عرفانیان، کتاب‌های نفیس را برای چاپ انتخاب و در اختیار این بخش قرار دهند. همچنین ممکن بود درخواست‌ها از سوی برخی مؤسسات و سازمان‌های فرهنگی و پژوهشی نیز باشد.

روند به این صورت بود که درخواست متقاضیان، اعم از افراد یا مؤسسات، مبنی بر اینکه کتاب به چه منظوری لازم است به رئیس کتابخانه و سپس برای بررسی به اداره مخطوطات ارسال می‌شد. بررسی در این اداره بر مبنای آیین‌نامه‌ای تنظیم شده بود. اصول این آیین‌نامه توسط کارشناسان مخطوطات، فیلم‌تک و رئیس کتابخانه تهیه و به تأیید هیات مدیره کتابخانه متشکل از آقایان امیرپور، دکتر رکنی، شاکری، دکتر سعیدی و دکتر برادران رفیعی رسیده بود. دو اصل این آیین‌نامه عبارت بود از اینکه نخست محقق/موسسه کیست؟ سابقه و هویت او چیست و نیز برای چه منظوری تصویر کتاب را می‌خواهد؟ این اصل به خصوص برای کتاب‌های ممنوعه، علوم غریبه و نفایس اهمیت بیشتری داشت. اصل دوم مربوط به ارزیابی نفاست کتاب بود. نفایس سلسله‌مراتبی داشت: از فوق‌العاده نفیس تا معمولی. کتاب‌ها پس از ارزشیابی برای اتخاذ تصمیم از این بابت که آیا آستان قدس رضوی قصد چاپ آن را دارد، در شورای نشر نفایس مطرح می‌شد. در این صورت احتمال عدم واگذاری تصاویر آن به محقق وجود داشت. در برخی موارد ویژه، نظر تولید اخذ می‌گردید. کتاب‌های تأیید شده، توسط مسئول فیلم‌تک، از مخزن پس از ثبت در دفتر مخصوص تحویل گرفته می‌شد. کتاب‌های خطی نیز که بیش از یک روز زمان نیاز داشت، در پایان همان روز در بخش فیلم‌تک در کمد مخصوص دارای قفل، نگهداری می‌شد. بخش فیلم‌تک نیز دارای قفل مخصوصی بود که کلید آن در اختیار دیگر کارمندان قرار نمی‌گرفت. در اوایل دهه ۱۳۸۰ش یک دستگاه اسکنر میکروفیلم به منظور تبدیل میکروفیلم به دیجیتال توسط کتابخانه خریداری

شد، اما روند تهیه میکروفیلم با پیشرفت تکنولوژی رو به افول نهاد تا آنکه در اواسط دهه ۱۳۸۰ ش (۱۳۸۴-۱۳۸۵ ش) با خرید یک دستگاه بوک اسکنر از شرکت زوجل آلمان، سیستم‌ها و تکنولوژی اسکن نسخ خطی و اسناد جای تهیه میکروفیلم از نسخ خطی را گرفت.

نتیجه

پس از حدود دو دهه از رواج میکروفیلم در مؤسسات فرهنگی کشورهای اروپایی، در اواخر دهه ۱۳۴۰ ش، مسئولان وقت آستان قدس رضوی به منظور حفظ میراث کهن اسلامی-ایرانی و نیز ارائه خدمات به محققین، به ایجاد بخشی برای تهیه میکروفیلم پرداختند. پیرنیا با اهتمام خاصی که برای خرید نسخ خطی داشت نخستین سنگ بنا را در این زمینه نهاد و زاهدی هرچند بیشتر به خدمات شهری، دیوان سالاری و پی‌ریزی تشکیلات نوین اداری در آستان قدس رضوی اقدام کرد، ضمن افتتاح این بخش، توجه ویژه‌ای نیز به خرید تجهیزات داشت. با این حال، استفاده از شخصیت‌های فرهنگی و اخذ نظر آنان و حضور افرادی مانند دکتر رجایی برای اقدامات فرهنگی در آستانه بسیار مغتنم بود. با کسب حمایت تولید در این برهه از زمان واحد فیلم‌تک ایجاد و بهترین دستگاه‌های روز دنیا طی مأموریت به کشورهایی مانند آلمان خریداری شد. متأسفانه در دوره ولیان با غلبه نگاه عمرانی-توسعه‌ای و رویکرد اقتصادی محض، توجهی به این بخش نشد و در انزوا قرار گرفت. پیش از انقلاب در دوره پیرنیا و زاهدی، با وجود تأکید بر تهیه میکروفیلم از نسخ خطی، طرحی جامع و پشوانه‌ای محکم برای تداوم این روند تدارک دیده نشد، هرچند که بر بازدید شخصیت‌ها و مهمانان ویژه داخلی یا خارجی از این بخش، بخصوص در زمان زاهدی، تأکید می‌شد. پس از انقلاب اسلامی با نگاه ویژه مسئولین، این بخش مجدد در کانون توجه قرار گرفت، به گونه‌ای که با توسعه تجهیزات و ارائه خدمات، پروژه تهیه میکروفیلم به طور جدی آغاز شد.

منابع

- آزاده، فریدون؛ محمدی، محمدعلی. (۱۳۸۰). «بررسی اجرای طرح تهیه میکروفیلم از نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی و مقایسه آن با سال‌های قبل از اجرای طرح». پیام بهارستان. (شماره ۴۴)، ۶۰-۶۸.
- راپر، ام. (۱۳۸۳). «چگونگی حفظ و نگهداری میکروفیلم‌ها». ترجمه اعظم‌السادات حسینی. پیام بهارستان. (شماره ۴۴)، ۶۰-۶۸.
- شفاثیه، هادی. (۱۳۵۳). «بحثی در میکروکپی». هنر و مردم. (شماره ۱۳۸)، ۸۲-۸۷.
- جاسترل، بورجه. (۱۳۸۴). «کاربرد میکروفیلم رنگی برای حفظ و نگهداری اسناد». ترجمه نسرين بابایی. مطالعات کتابداری و سازماندهی اطلاعات. (شماره ۶۱)، ۲۰۱-۲۰۶.
- حسامی‌دوغایی، مهدی. (۱۴۰۳). عکاسان ارض اقدس؛ پیشینه عکاسی در حرم مطهر رضوی. مشهد: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی.
- خلیلی، محمدحسن. (۱۳۸۵). «نگاهی به تاریخچه فرایند میکروفیلم». پیام بهارستان. (شماره ۵۸)، ۱۲-۱۳.
- فرزانه، مصطفی؛ همکاران. (۱۴۰۲). «تحلیل تاریخی اقدامات اجتماعی آستان قدس رضوی دوره پهلوی (۱۳۰۴-۱۳۵۷)». پژوهش‌های اجتماعی اسلامی. (شماره ۱۲۸)، ۸۵-۱۲۲.

اسناد

- ساکماق (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی)
۱۹۸۱۴۳، ۱۹۸۱۵۰، ۱۹۸۱۳۷، ۱۹۵۱۹۳، ۸۷۲۲۸، ۱۹۸۱۴۸، ۱۹۵۲۱۳، ۲۱۶۰۳۳، ۱۹۵۲۰۸، ۱۹۸۱۴۱، ۱۹۸۷۰۸، ۴۵۱، ۳۸۳۰، ۸۵۵۷، ۴۵۴، ۲۲۳۵۲.

گزارش‌ها

- «آشنایی با سازمان، وظایف و فعالیت‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران». (۱۳۶۸). تحقیقات کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاهی. (شماره ۱۴)، ۸۹-۹۷.
- «دیجیتال‌سازی نسخه‌های خطی؛ ضرورت‌های کنونی و دورنما». (۱۳۸۹) کتاب کلیات ماه. (شماره ۱۲، پیاپی ۱۵۶).
- «گزارش کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران». (۱۳۴۸).
- «گزارش کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران». (۱۳۵۰).

مصاحبه

- علی اصغر ناصری مهر، تاریخ مصاحبه: ۱۳۸۴/۱۲/۱۰ - ۱۳۹۰/۱۲/۱۶، مکان مصاحبه: بخش فیلم‌تک کتابخانه مرکزی و اتاق مصاحبه آرشیو تاریخ شفاهی مرکز اسناد آستان قدس رضوی، محل نگهداری: تاریخ شفاهی مرکز اسناد آستان قدس رضوی، پرونده ۵۸، مصاحبه گیرندگان: نورالدین حسین سنابادی عزیز و رقیه فروهر.

References

- Azadeh, Fereydown; Mohammadi, Mohammad Ali. (2001). "An Investigation into the Implementation of the Microfilming Project of Manuscripts at the Library of the Islamic Consultative Assembly and Its Comparison with the Years Before the Project." Payam-e Baharestan. (No. 44), 60-68.
- Roper, M. (2004). "How to Preserve and Maintain Microforms." Translated by Azam al-Sadat Hosseini. Payam-e Baharestan. (No. 44), 60-68.
- Shafa'ieh, Hadi. (1974). "A Discussion on Microcopy." Honar va Mardom. (No. 138), 82-87.
- Justerl, Borge. (2005). "The Use of Color Microfilm for the Preservation of Documents." Translated by Nasrin Babaei. Library and Information Organization Studies. (No. 61), 201-206.
- Hesami Dooghaei, Mehdi. (2024). Photographers of Arz-e Aqdas: A History of Photography in the Holy Shrine of Razavi. Mashhad: Organization of Libraries, Museums and Documents Center of Astan Quds Razavi.
- Khalili, Mohammad Hassan. (2006). "A Look at the History of the Microfilm Process." Payam-e Baharestan. (No. 58), 12-13.
- Farzaneh, Mostafa; et al. (2023). "A Historical Analysis of the Social Activities of Astan Quds Razavi during the Pahlavi Era (1925-1979)." Islamic Social Research. (No. 128), 85-122.

Documents

- SAKMAQ (Organization of Libraries, Museums and Documents Center of Astan Quds Razavi)
- 198143, 198150, 198137, 195193, 87228, 198148, 195213, 216033, 195208, 198141, 198708, 451, 3830, 8557, 22352, 454
- Reports
- "An Introduction to the Organization, Duties and Activities of the Central Library of the University of Tehran." (1989). Academic Library and Information Research. (No. 14), 89-97.
- "Digitization of Manuscripts; Current Necessities and Prospects." (2010). Ketab-e Kolliyat-e Mah. (No. 12, Consecutive 156).
- "Report of the Central Library and Document Center of the University of Tehran." (1969).
- "Report of the Central Library and Document Center of the University of Tehran." (1971).

Interview

- Ali Asghar Naseri Mehr, Interview Date: March 1, 2006 – March 7, 2012, Interview Location: Film Department of the Central Library and Oral History Interview Room of the Documents Center of Astan Quds Razavi, Repository: Oral History of the Documents Center of Astan Quds Razavi, File 58, Interviewers: Nouredin Hossein Sanabadi Aziz and Roghayeh Forouhar.